

TANULMÁNY

MIKÓ ÁRPÁD

ARCKÉP ÉS ÖNARCKÉP VERANCSICS ANTAL (1504–1573) ÉS A MŰVÉSZETEK

Rengeteg a kiadott szöveg, ami Verancsics Antalnak – a 16. század kitűnő diplomatájának, tudós humanistájának, lelkiismeretes állami tisztségviselőjének és főpapjának – hivatalos és magánjellegű tevékenységéről szól. Kevés hasonlóan fontos történeti szereplője van a 16. századi Magyarországnak, akivel kapcsolatban több dokumentumot publikáltak volna. A Magyar Tudományos Akadémia korán fölfedezte írott életműve jelentőségét, és Szalay László és Wenzel Gusztáv 1857 és 1875 között tizenkét kötetben – a Magyar Történelmi Emlékek *Scriptores*-sorozatában – közre adta történeti anyaggyűjtését és levelezését.¹ Sörös Pongrác megírta részletes életrajzát is.² Azután hosszabb ideig mintha lanyhult volna írásos hagyatéka iránt az érdeklődés, jóllehet maradtak még kéziratban művei.³ Komoly súllyal volt jelen Verancsics Bartoniek Emma nagy monográfiájában, a kora újkori magyar történetírás máig fölül nem múlt összefoglalásában is.⁴ Önálló történeti munkái belekerültek Kulcsár Péter monumentális forrásjegyzékébe.⁵ Talán az életmű túl szerteágazó volta, talán a régóta használt, nagy terjedelmű, korai szövegkiadás az oka, hogy alapvető filológiai kérdések várnak tisztázásra Verancsics írásos hagyatéka körül.

Nemrégiben Nemes Gábor tekintette át ismét a Verancsics-hagyaték sorsát, amikor feltárta az anyag Győrbe, a Győri Egyházmegyei Levéltárba került töredékeit.⁶ Az írott hagyaték Verancsics unokaöccsére, Faustusra szállt, és végül a Verancsics-Draganics család sebenicói (šibeniki) levéltárában kötött ki. Alberto Fortis (1741–1803) apát 1774-ben megjelent művében (*Viaggio in Dalmazia*) írt a kéziratokról és közölte vázlatos lajstromukat.⁷ Már ha-

marosan ez után Koller József – a pécsi püspökség történetének monográfusa – próbálta begyűjteni az anyagot 1780–1781-ben, de nem járt sikerrel. A hagyatékot csak a Campo Formió-i béke (1798. október 18.) után sikerült a magyarországi történetírás számára megszerezni: a tulajdonos – Draganics Ferenc – ekkor mondott le róluk. A kéziratok Sebenicóból elkerülve azonban sajnálatos módon szétszóródtak, s végül csak nagy vargabetűkkel jutottak – Széchényi Ferenc, Kovachich Márton György, Jankovich Miklós kezén keresztül – az Országos Széchényi Könyvtárba, illetve részben az Országos Levéltárba.⁸ Került azonban, hogy a nemzeti könyvtárba az egeri érsekségről is jutott eredeti kézirat-együttes (a leveleskönyv),⁹ ahol egyébként a mai napig őrzik Verancsics *Praefationaléját*,¹⁰ amelyről később még szó lesz. Egy nagyobb, jelentős iratcsoport talán még Itáliában levált a hagyatékról, s ez jutott végül szerencsés módon a Győri Egyházmegyei Levéltárba. Szalay és Wenzel kiadása azonban már ezeket is figyelembe vette.

Verancsics Antalnak vékony kötetnyi versét is megőrizte a család sebenicói (šibeniki) levéltára.¹¹ A latin és részben olasz nyelvű verseket természetesen régóta számon tartja az irodalomtörténet-írás, néhányuk magyar fordítása időről időre felbukkan különböző antológiákban.¹²

A csak igen kevésbé ismert versek¹³ közé tartozik az a nyolcsoros epigramma, amelyet Verancsics Antal Dürernek Philipp Melanchthont ábrázoló rézmetszetére írt (1. kép).¹⁴ Az eredeti – martialisi tömörségű – disztichon a megörökíthető arcvonások (*ora*) és a „leképezhetetlen” szellem (*mens*) közti ellentétre épül:¹⁵

1. Albrecht Dürer: Philip Melanchthon arcképe, 1523

*Viventis potuit Durerius ora Philippi
Mentem non potuit pingere docta manus.*

Verancsics jóval hosszabb verse szerint viszont Dürer oly élethűen ábrázolta Melanchthont, hogy szelleme (*mens*) is ott ragyog a homlokán, sőt, az ábrázolt megmozdulna, meg is szólalna, de a képen végül néma marad.

*Arte Melanchthonem pinxit Durerus ad unguem,
Solo animo, motu, voceque imago caret.
Frontis at expressit tanto splendore vigorem,
Divina ut possis dicere mente virum;
Namque oculi, cervix, facies et denique tota
Illius hac muta vivit in effigie.
Quodque animo motuque caret, nec fatur imago;
Absolvit nondum nobile pictor opus.*

Tóth István műfordításában:

*Pontosán ábrázolta a Dürer ecsetje Melanchthont;
Szinte beszél, mozdul, s fellélegzik a kép.
Arcán oly ragyogó elevenséget fejezett ki
Hogy jogosan látszik isteni szelleműnek.
Mert szeme és nyakszirtje, egész ábrázata újra-
éled a képen, amely mégis néma maradt.
Noha való zaj, mozgás, élet nincs is a képen,
Festő még sohasem festett ily nemeset.¹⁶*

A vers nem holmi improvizatív, fajsúlytalan ujjgyakorlat. Erről autográf – kiadatlan javításokban bővelkedő – kézírata tanúskodik. Verancsics versgyűjteménye saját kezű tisztázata, amelyben itt-ott vannak apró változtatások, ám olyan jelentős átalakítás, mint amelyet a Melanchthon-vers kézírata visel magán, a kicsiny kötetben nincs több.¹⁷ Az első sor például eredetileg az „*Ora Melanchthonis pinxit...*” szavakkal kezdődött, nyílt utalásként a Dürer-portré disztichonjára. Ebből lett az „*Arte Melanchthonem pinxit...*”, a művészetre utalva, ami jóval sűrűbb jelentést és grammatikailag is bonyolultabb szerkezetet eredményezett. A második sort teljesen átírta, de már javítás közben rögtön megváltoztatta az első szót. Az utolsó előtti sor végén „...*imago Philippi*” állt, de a sor elejét összetorlasztotta, a nevet kihúzta – talán, hogy ne ütközzék a minta „*ora Philippi*” fordulatával. Az utolsó sorban eredetileg a „*nobile pictor opus*” helyén a „*nobilis author opus*” állt, ami a művész nemes voltát hangsúlyozta, a második verzió viszont immár a mű nemességét, és az általános *author*ból a sokkal konkrétabb *pictor* lett. Úgy tűnik fel, hogy Verancsics – miután a többivel együtt letisztázta – ezt a verset újragondolta és alaposan átírta; az egész sűrűbb és feszebb lett; talán a portré műfaja miatt volt számára ez az epigramma különösen fontos.

Mikor került erre sor? Nem tudjuk. A versgyűjtemény legkésőbbi – nem az utolsó helyen álló – datálható költeménye az 1544-ben elhunyt gyulafehérvári kanonok, kolozsvári plébános Wolphard Adorján halálára íródott.¹⁸ Verancsics Antal negyvenéves lehetett, vagy több, amikor ezt a gyűjteményt összeállította. Vagyis igaz lehet a szakirodalomnak az a vélekedése, hogy a Melanchthon-verset fiatal korában írta (a Dürer-metszet évszáma 1526), de ehhez nyugodtan hozzátehetjük, hogy 1544-ben vagy később alaposan átírta, amikor már nem volt annyira fiatal. A kéziratos versgyűjtemény egyik későbbi másolatának címében szereplő *iuvenilia* szó¹⁹ mintha mentségül szolgált volna az egyházi pályán közben mindinkább előre jutó versszerző számára.

A magyar királyságbeli Dürer-recepció egyik legkorábbi, igen fontos verbális emléke ez a vers. A képi recepciónak egykorú tanúbizonyságai is vannak: a késő gótikus szárnyasoltárok mesterei Magyarországon is felhasználták a Dürer-metszeteket,²⁰ sőt a Dürer-kopozíciók a kódexek miniatúráira is hatással voltak.²¹ Itt, ebben az esetben egészen más dimenzióról van szó: a megrendelők, esetleg gyűjtők, általában az értelmiség Dürer-ismereteiről. E tény szinte annak jelentőségét is elfedi, hogy a magyar katolikus egyház későbbi feje itt nemcsak Dürert dicsőítette, hanem mellesleg magát Melanchthont

is, aki a lutheri reformáció egyik leghatásosabb terjesztője – a *praeceptor Germaniae* – és fontos teológiai gondolkodója volt.²² A költő Verancsics – aki csak nagy sokára, már egri kanonokként, 1551-ben szenteltette magát áldozópappá²³ – erre természetesen nem utalt, csupán az eleven képmás antik-humanista közhelyére írt újabb variációt. Itt bizást meg is állhatnánk, ha nem ismernénk Verancsics szoros, érzékeny kapcsolatát a képzőművészetekkel. Feltételezhetjük azonban, hogy nem csupán a portréra írott epigrammát ismerte, hanem magát a képet is, sőt az sem lehetetlen, hogy a rézmetszet a birtokában volt. Nem ez lett volna ugyanis az egyetlen műalkotás a tulajdonában. Kitenni a könyvtárában mégsem lehetett volna; Melanchthon köztudomásúlag Luther legfontosabb fegyvertársa volt.

Verancsics Antal (1504–1573) személye a kora újkori Magyar Királyság művészetének történetében előkelő helyet kellene, hogy elfoglaljon. Sokkal fontosabbat, mint ahol jelenleg pozíciója van. Ő ugyanis a csupán a csekély számú eredeti művel képviselt, és egyébként is hiányosan dokumentált századközép egyik legjobban megismerhető műértője. Nem csupán átlagos megrendelő volt, hanem olyan alakja az időszaknak, aki valóban értett a művészetekhez. Dokumentálhatóan, levelezéséből tudjuk, hogy ismerte a művek megrendelésének

2. Martino Rota: Mária Magdolna (Tiziano után), 1557–1569

3. Martino Rota: Halott Krisztus három angyallal (Marco d'Agnolo után), 1569 után

gyakorlatát; apja arcképének megrendelésekor arra is gondja volt, hogy miként lehet majd a képet sokszorosítani. Határozott elképzelése volt arról, hogy mit tud közölni egy arcképpel, s arról is, hogy milyennek kell lennie egy reprezentatív liturgikus kéziratnak abban az időben, amikor a kézzel írott szerkönyvek kora egyébként lejárt. Nemcsak szűk körben volt tájékozott, hanem az itáliai és a középeurópai művészet tágabb tereiben is.

1504-ben született a dalmáciai Sebenicóban (Šibenik), előkelő patríciusfamília tagjaként. Anyai nagybátyja Statileo János – veszprémi, majd gyulafehérvári püspök – volt, ő segítette padovai egyetemi tanulmányait, az ő révén került Magyarországra és indult el pályája Szapolyai János király udvarában. A mohácsi csatát követő zűrzavarban is ott maradt, sokakkal ellentétben jó darabig nem váltott pártot. 1541-ben, Buda török megszállása után Erdélybe ment, az özvegy Izabella királyné és fia, a csecsemő János Zsigmond kíséretében, és – diplomáciai utazásait leszámítva – ott maradt 1549-ig. Csak ekkor, vagyis relatíve későn, ment át a másik oldalra

4. Antonio Abondio: Verancsics Antal érme, 1569–1570

– az útját Nádasdy Tamás egyengette –, s választotta I. Ferdinánd szolgálatát. A Habsburg-uralkodó követeként ezután két alkalommal hosszabb időt töltött a Török Birodalomban, és az ő követsége kötötte meg 1568-ban a drinápolyi (Hadrianopolis, Edirne) békét. Egyházi pályafutása során több magas tisztséget is betöltött: volt pécsi püspök (1554–1557), majd egri püspök (1557 [1560]–1569), pályája csúcán esztergomi érsek lett (1569), és az uralkodó végül a bíborosi kalapot is megszerezte neki (előbb meghalt azonban, semhogy a hír eljuthatott volna hozzá). Politikai, történeti szerepét és tudományos – történetírói – munkásságát részletesen ismertették már a 19. században első felében is.²⁴

Már korábban ismert volt róla, a több nyelven beszélő, világot látott diplomatáról és humanistáról, hogy igen járatos a képzőművészetekben. 1918-ban önálló tanulmány is megjelent a kor műpártolásában betöltött szerepéről,²⁵ de csak a 20. század vége felé kezdett fel-felbukkanni alakja a művészet-történet-írásban.²⁶ Ő volt az, aki a – hozzá hasonlóan sebenicói származású – festőt és rézmetszőt, Martino Rotát a császári udvarba invitálta. Mire azonban a festő megérkezett, az érsek elhunyt. Úti-költségét valószínűleg megtérítették a főpap hagyatékából.²⁷ A művész érkezése után hosszabb időn át működött Bécsben udvari festőként. Több portrét alkotott a Habsburg család tagjairól, udvari emberekről, így több magyar főpapról, főúrról is. A magyar dignitásokról készült önálló metszetarcképek sora – magának a műfajnak a meghonosítása körükben – praktikusán Verancsics kezdeményezésének volt köszönhető,²⁸ de nem választható el Hugo

Blotiusnak, az udvari főkönyvtárosnak ekkoriban kialakuló bécsi portrégyűjteményétől sem.²⁹

Verancsicsról Rota két metszetet is készített – ezekről mindjárt szó lesz. Rota Mossóczy Zakariás nyitrai püspököt is megörökítette, akinek hagyatékában (1587-ben) a nyitrai püspöki palota könyvtárában talált portrék között valamelyik Verancsics-arckép is ott függött.³⁰ Hasonló portré-együttes díszítette Radéczy István királyi helytartó és egri püspök pozsonyi palotájának könyvtárát is (1581).³¹ A fennmaradt leltárak Martino Rota portrémeteszeteinek egyik korabeli szerepéről tanúskodnak.

Rota és Verancsics Antal kapcsolatának emlékét a portrékon kívül két másik rézmetszet is őrzi. A művész neki ajánlotta Tiziano – ma három olajváltozatban ismert – Mária Magdolna-képének rézmeteszettű „reprodukcióját”, amelynek második verzióján olvasható a dedikációs szöveg: *Reuerendis(simo) | et Ill(ustrissi)mo D(omi)no | Do(mi)no Antonio | Verancio Epi(scopo) | Agriensi D.*³² Ez Rota egyik korai munkája; mivel a felirat Verancsicsot egri püspökként említi, 1557 és 1569 között kellett készülnön. Ez a dedikáció szerényen rejtőzik a kép kevésbé hangsúlyos pontján (2. kép). Központi helyre, díszes kartusba került viszont arra a kompozícióra, amelyet Rota már az esztergomi érsek számára készített.³³ *MORS MEA VITA TVA | ANTONIVS VERANTIVS | ARCHI EPISCOPVS STRIGO | NIENSIS VNGARIAE PRIMAS. D.* Mivel a metszet Verancsicsot esztergomi érseknek nevezi, 1569 után kellett készülnön. Marco d’Agnolo (1537–1568) veronai festő és metsző szép kompozícióján három angyal tartja a halott Krisztust a nyitott szarkofág szélén; a barlangnyílás négy sarkában az evangélista-szimbólumok is jelen vannak (3. kép). A két kép kiválasztásának valami személyes motívuma lehetett. Úgy tűnik fel, hogy Verancsics neve nemcsak a magyarországi Dürer-, hanem a Tiziano-recepcióval is szorosan összekapcsolódik. Rotával való személyes kapcsolata is jól mutatja, hogy mennyire járatos volt a festészet dolgaiban. Ennek a kapcsolatnak ma csak az eredményei vannak a kezünkben, írásos forrásait nem ismerjük. Egymásnak írott leveleik, ha voltak is, nem maradtak fenn.

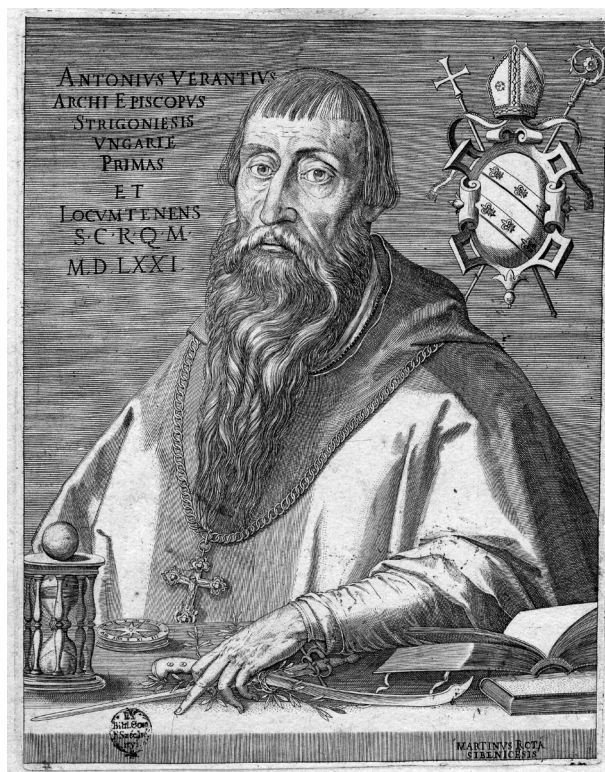
Egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy a korszak hazai politikai életének főszereplői között – ritka kivételként – Verancsicsnak négy egykorú, sokszorosított arcképe is ránk maradt. Ezek közül három nagyjából egy időben készült, nem sokkal azt követően, hogy Verancsics visszatért második törökországi követségéből, miután megkötötte a drinápolyi békét, majd esztergomi érsek lett, és a család régi – állítólag Nagy Lajos királytól kapott – címerét is megújíttatta az uralkodóval (1569).³⁴ Két-

5. Martino Rota: Verancsics Antal képmása, 1570

6. Martino Rota: Verancsics Antal képmása, 1571

ségtelen, hogy Verancsics ekkor – pályája csúcán – látta úgy, hogy olyan portrékat rendeljen meg saját magáról, amelyek az új szerepében méltóképp reprezentálják őt.

A legkorábbi ábrázolás egy érem, amelyet a bécsi udvar szolgálatában álló neves szobrász, Antonio Abondio készített a főpap profilportréjával, ezzel a körirattal: ANT(oni)us VERANCIVS ARCHIEP(iscop)us STRIG(oni)ensis HVNG(ariae) PRIMAS. Ennek hátoldalára emblemikus ábrázolás került: három bőségszaru, fölöttük felhőből aláhulló lángnyelvek, a jelmondat: EX ALTO OMNIA.³⁵ Nyilvánvaló, hogy a megrendelő pontosan meghatározta az ábrázolást is, a szövegeket is. Az érmen nincs évszám, de Verancsicsot az uralkodó 1569. október 17-én nevezte ki esztergomi érsekké, és a Martino Rota készítette arckép (1570) előképeként valószínűleg már számolhatunk vele (4. kép).

Martino Rota – aki tehát Verancsics földije volt – két rézmetszetet készített róla, mint esztergomi érsekről. Mindkettő évszámos – 1570 és 1571 –, és ez azt a kérdést veti föl, hogy miként és pontosan hol készülhettek. Rota ugyanis Verancsics hívására jött Magyarországra, de ide már csak az érsek halála után érkezett meg.

Az egyik, a „hivatali” kép a primást és a drinápolyi békét megkötő diplomatát mutatja be, több szintes építészeti keret közepén. Az alacsony horizontú tájban *all’antica* építmény magasodik, mögöt-

te jobbra a földből félig kiálló tabulán olvasható a művész szignatúrája (5. kép). Az aedicula közepét elfoglaló ovális, köriratos profilportré fölött két lobogó ruhás, kiterjesztett szárnyú angyal emeli magasba az érsek címerét, amelyet infula, apostoli kereszt és pásztorbot koronáz; az infula fölött három *cornu copiae*, felülről hulló lángnyelvek közepette, vékony szalagra írott jelmonddal: EX ALTO OMNIA. A portré a heraldikai jobb oldalon Minerva, a másikon Mercurius alakja kíséri. A pilaszterek lábazatán alul (heraldikailag) jobbra Bécs, balra Isztambul látképe, az előtérben, a pilaszterek között a császári sasnak és a török birodalom sarkányának a földből sarjadó olajfa hajlékony ágával összekötött fegyverei, a két világhatalom beszédes jelképei (1570).³⁶ A képi nyelv komoly szerepet játszik az ábrázoláson: csak jelek utalnak a drinápolyi békére (szöveg nem szól róla), amint a portré két oldalról őrző antik istenek – Pallas Athéné, a tudományok és Hermés, a művészetek pártfogója és az istenek követe – is csak általában utalnak Verancsics tudományos érdeklődésére és követi szerepére. A portré Itáliában készült, beállítására ugyanis hathatott az Abondio-érem ábrázolása. Az ünnepélyes formájú körirat is – amely egyébként szó szerint azonos az éremével – reprezentatív, „hivatalos” portrévá teszi az ábrázolást: ANTONI(us) VERANCIVS ARCHIEP(iscop)us STRIGONI(ensis) HVNG(ariae) PRIMAS.

Az építészeti keret csúcánál, feliratszalagon futó három hexametersor magyarázza a Verancsics család címerét: *Lilia sex vernant quae de Verantia stirpe | Impiger Alcidesque sevit, Pallas(ue) rigavit, | At fovet EX ALTO qui conspicit OMNIA Phoebus*. A (csak a metszet második változatán olvasható) vers azonban nemcsak a címert, hanem egyben Verancsics személyes emblémáját is magyarázza, kiemelten magában foglalva az „*Ex alto omnia*” jelmondatot. Az epigrammát maga Verancsics kellett megfogalmazza, s a kép szofisztikált ikonográfiai programját sem bízhatta a véletlenre. A magyar egyház fejeként, a Habsburg Birodalom és a Török Birodalom közti béke megkötőjeként, a Habsburg-uralkodó pártfogoltjaként kívánt megjeleníteni a metszet adta nagyobb nyilvánosság előtt. Kompozíciója, részleteinek előképei a kor reprezentatív *grafikai* arcképeihez kapcsolják. Ilyeneket maga Rota is megfogalmazott, más megrendelők számára; a vizuális patronok ismétlődnek. Fontos még kiemelni, hogy a kép nem könyvillusztrációnak készült,³⁷ hanem önálló mű volt, akárcsak alább ismertetendő párja.

A másik Rota-metszet, a csak fele akkora méretű, „civil” kép Verancsicsot humanista főpapként ábrázolja, asztalán homokórával, iránytűvel és könyvekkel, bár itt is megjelenik – diszkréten, mint két

7. Melchior Lorck: Verancsics Antal portréja, 1557

papírvágó kés, kezével félig eltakarva – az olajággal összekötött kétféle, a nyugati és a keleti típusú fegyver (1571). Ez a portré valószínűleg élet után készült, egy évvel később (6. kép).³⁸ Felirata nem kevésbé hivatalos, mint az előző képe, sőt, még előkelőbb, mert a metszet második – közismert – változata immár a helytartói címet is magában foglalta: ANTONIVS VERANTIVS | ARCHI EPISCOPVS | STRIGONIESIS | VNGARIE | PRIMAS | ET | LOCVM TENENS | S(acrae) C(aesareae) R(omanae) Q(ue) M(aiestatis) | M. D. LXXI. Míg azonban a szöveg csupán kibővült, megjelenési formája teljesen átalakult. Az Abondio-érem és az előző Rotametszet az antik érmek köriratát imitálta, itt viszont az új, a modern európai portréművészet stílusának megfelelően a semleges háttérben fut a felirat. A figura beállítása is ama arcképekével egyezik meg, amelyeket más magyarországi humanista főpapokról, világi értelmiségiekről készített – néhány évvel később – a mester. Itt a megrendelő elsősorban tudósként szeretett volna megjelenni a képen, egészen más műveltségű kör előtt mutatkozva meg így, mint az előző metszeten. Ezért került az olajág és a két fegyver szinte csendéletszerűen beállítva, „elbújtatva” az asztalra. Vajon lehetett-e a metszetnek táblakép előzménye, vetődik fel a kérdés.

A hagyatékban regisztráltak egy nagyméretű, róla készült portrét – „Il retratto del quondam monsignor grande” –, de erről nem tudunk semmi közelebbit.³⁹

Verancsics Antalnak a portrék iránti érdeklődésére egyébként szinte folyamatosan vannak adataink. Már Izabella királyné szolgálatában is foglalatzkodott, „hivatalból” arcképekkel: 1548-ban őt bízták meg azzal, hogy keressen festőt Krakkóban, hogy az elkészítse a nyolcéves János Zsigmond portréját. Egy Rullus nevű festő is szóba került,⁴⁰ de Verancsics végül a boroszlói Ernestus Elvert (Hernestus Elver) választotta. Fennmaradt a Krakóban kelt levél, amelyben felkérte, hogy vállalja el a munkát.⁴¹ A művész Ádámot és Évát a Paradicsomban ábrázoló képe (*opus, tabella*) nagyon tetszett neki; élethűségét különösen dicsérte – valószínűleg ekphrasist rögtönözve –, és természetesen a híres pliniusi Zeuxis-anekdotát idézte fel, a festett szőlőfürtre lecsapó, megtévesztett, igazi madarakkal.⁴² Arra sem mulasztotta el felhívni a figyelmét a mesternek, hogy festéket vigyen magával Erdélybe, mert olyasmit ott nem fog tudni beszerezni.

Törökországból való visszatérése után, 1558. augusztus 22-én, Velencében kelt az a levél, amelyet testvére, Mihály írt neki arról, hogy apjuk „ad vivum” portréjához milyen nehezen sikerült festőt

8. Melchior Lorck: Zay Ferenc portréja, 1557

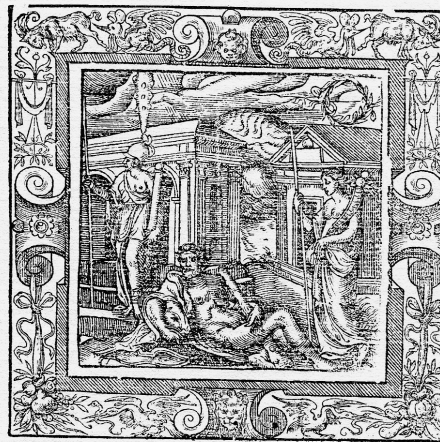
találnia.⁴³ A keresgélés végül sikerrel járt, amint ezt ugyancsak Mihálynak Antalhoz írt, Sebenicóban 1558. december 27-én kelt leveléből tudjuk (Verancsics Antal a levelet csak 1559. február 21-én kapta meg Egerben).⁴⁴ Közepes méretben festették meg, táblára, hogy könnyen szállítható legyen és arról később tetszőleges méretű változatot lehessen készíteni. Metszetre gondoltak-e, az nem világos, de az arckép eltérő méretű duplikálására mindenképp. Maga a festmény biztosan elkészült, mert ott volt Verancsics hagyatékában (*Il retratto del quondam misser Francesco Verantio picinin*).⁴⁵

Valamivel korábban, 1557-ben – még a konstantinápolyi követség ideje alatt – készült magáról Verancsicsról az első ismert metszetportré, Melchior Lorck (1526/27–1583 után) munkája (7. kép). A markáns profilportré szinte egyszerre született Zay Ferencével (8. kép) és Augier Ghiselin de Busbecquével. Mindhárman I. Ferdinánd konstantinápolyi követségének tagjai voltak 1553 (illetve Busbecq csak 1555) és 1557 között.⁴⁶ A három, feltűnően kisméretű, tenyérnyi portré szorosan összetartozik: mellképek, amelyek ugyanolyan arányú, vonallal elválasztott alsó részén balra egy-egy emblémakép található. Mellette többsoros felirat fut, amely elmondja, mit kell tudni az ábrázoltakról: közli életkorukat, és azt, hogy ők a „római ki-

9. Verancsics Antal I. Szülejmán szultánra készített emblémája, Rafael Hoffhalter, 1558

EMBLEMATA. 223
Virtutem honor sequitur.
Ad amplius. Anthonium Verancium Episcopum Agriensem.

MARCELLVS duo templa struit, virtutis, honorum.
Hoc sed non patefit nisi prestes inclytus ausis,
Vnica nam porta immitit, nec perua cuius.
Preposuit templum virtutis, limina tanquam
Alterius, quifnam leuiter tot premia laudis
Consequitur, multum ni sudet, & algeat heros?
Ardua virtutis primum ergo semita, victa
Molliter in suaues demum deducit honores.
Horum sint memores, famam qui forte perennem
Exoptant, solidis scilicet laboribus orment.

E fisco

10. Zsámboky János emblémája Verancsics Antalra az Emblemata első kiadásában, 1564

rály” (vagyis I. Ferdinánd) követei a török császár udvarában. A művész itt is megnevezi magát (bár névbetűs szignatúráját is elhelyezte a háttérben), s azt is világossá teszi, hogy az ábrázolások Konstantinápolyban készültek, ahol ő maga is hosszabb ideig (1556-tól kezdve) tartózkodott.⁴⁷

A Verancsics-portrén látható embléma magasra nyúló sziklaorom, amelynek tetején gyémántköves gyűrű áll; a szikla körül hatalmas hullámokkal csap magasra a tenger.⁴⁸ Nyilván a vész és viharok között is kemény helytállást reprezentálja az enigmatikus kép. A mellette látható betűk: E. S. | T. I. | O. I. | F. R. megnyugtató feloldása még hiányzik.⁴⁹ (A gyémántköves gyűrű egyébként Mátyás királynak és Lorenzo de' Medicinek is az emblémái közé tartozott.) A három arckép, illetve az emblémák szoros összetartozása az alkotó, Melchior Lorck számára igen fontos volt. A törökökről szóló, rengeteg metszettel illusztrált műve címlapján ugyanis mind Busbecq, mind Verancsics emblémája visszatér, kö-

11. Lappár a Praefationalében, 1563. fol. 3v–4r

zös jelmondat – „*et iuvante et conservante Deo*” – és Lorck portréja kíséretében.⁵⁰ A tenger csapdosta, szelek fúttá, a viharban szilárdan álló szikla képét Lorck Abraham Ortelius *album amicorum*ába is be-lerajzolta 1574-ben, a fenti jelmondat és egy epigramma kíséretében.⁵¹ Az orom mellett megjelent két szélísten is, a viharokat szimbolizálандó. Ez az összefüggés is mutatja, hogy a három aprócska követportré egymással tartozik össze, és főként a festővel, Lorckkal. Verancsicsnak ez az arcképe teljesen más összefüggésbe illeszkedik, mint a Rota-metszetek.

Az embléma – a kor divatos, képet, jelmondatot, verset egyesítő – műfaja Verancsics számára különösen kedves volt: részben őt is ott sejtethjük a három portai követ metszet-portréin szereplő jelképes ábrák megfogalmazása mögött. 1558-ban, miután ebből az első török követségéből hazatért, epigrammát írt egy – I. Szülejmán szultánra szabott – enigmatikus, sokelemű fametszet-kompozícióra, s ezt az emblémát Miksa megkoronázott cseh királynak, a magyar trón várományosának ajánlotta (9. kép).⁵² A mű – a metszet és a vers – annak a

Rafael Hoffhalternek a bécsi nyomdájában jelent meg, aki – vallási meggyőződése miatt – néhány évvel később Magyarországra, Debrecenbe menekült.⁵³ Ez az embléma – kép is, vers is – bekerült a 16. század egyik leghíresebb embléma-könyvének, Zsámboky János Antwerpenben kiadott *Emblematájának* második kiadásába is.⁵⁴ Ugyan-ebben a kötetben Zsámboky – aki baráti viszonyt ápolt Verancsicssal – magáról az egri püspökről is közölt egyébként egy emblémát, „*Virtutem sequitur honor*” jelmondatával, bonyolult képi kompozícióval (10. kép).⁵⁵ A személyes, jelvénytörő embléma azonban – a három bőségszaru – jóval később, az Antonio Abondio-érem hátlapján jelent meg először, vagyis az armális megújítása és az érseki kinevezés (1569) után.

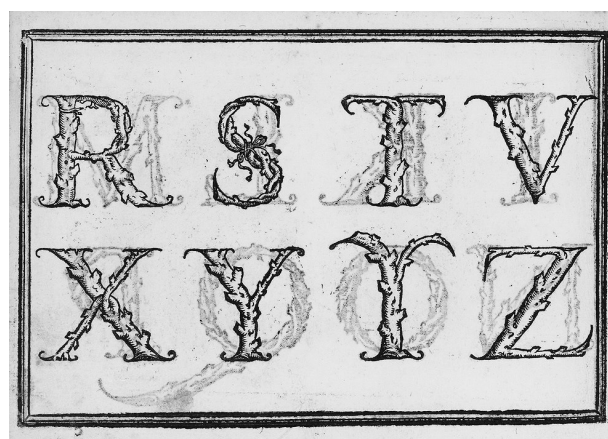
Sajnos nem maradt ránk eredetiben a címeres nemeslevél, amelyben I. Ferdinánd megerősítette Verancsics Antal és testvérei, Mihály és Péter számára a család régi – állítólag Nagy Lajos királytól kapott – címerét.⁵⁶ Bizonyára gondosan választotta ki a festőt, aki az armálist illusztrálta. A ránk maradt szöveg szerint ez az armális *libellus*, könyv alakban kiadott oklevél volt, vagyis a címeres ne-

12. Lappár a Praefationalében, 1563. fol. 5v–6r

meslevelek igényesebb kiállítású példája. Az a megrendelői kör, amelyhez egyébként Verancsics is tartozott, címeresleveleit gyakran íratta Bocskay Györggyel, a kor legnagyobb kalligráfusával. Ilyen például Horváth Stanchich Márk címermege erősítő oklevele (1558),⁵⁷ vagy Liszthy János címermege erősítő oklevele (Bécs, 1573. szeptember 8.).⁵⁸ Mindkettő libellus, vagyis könyv alakú oklevél.

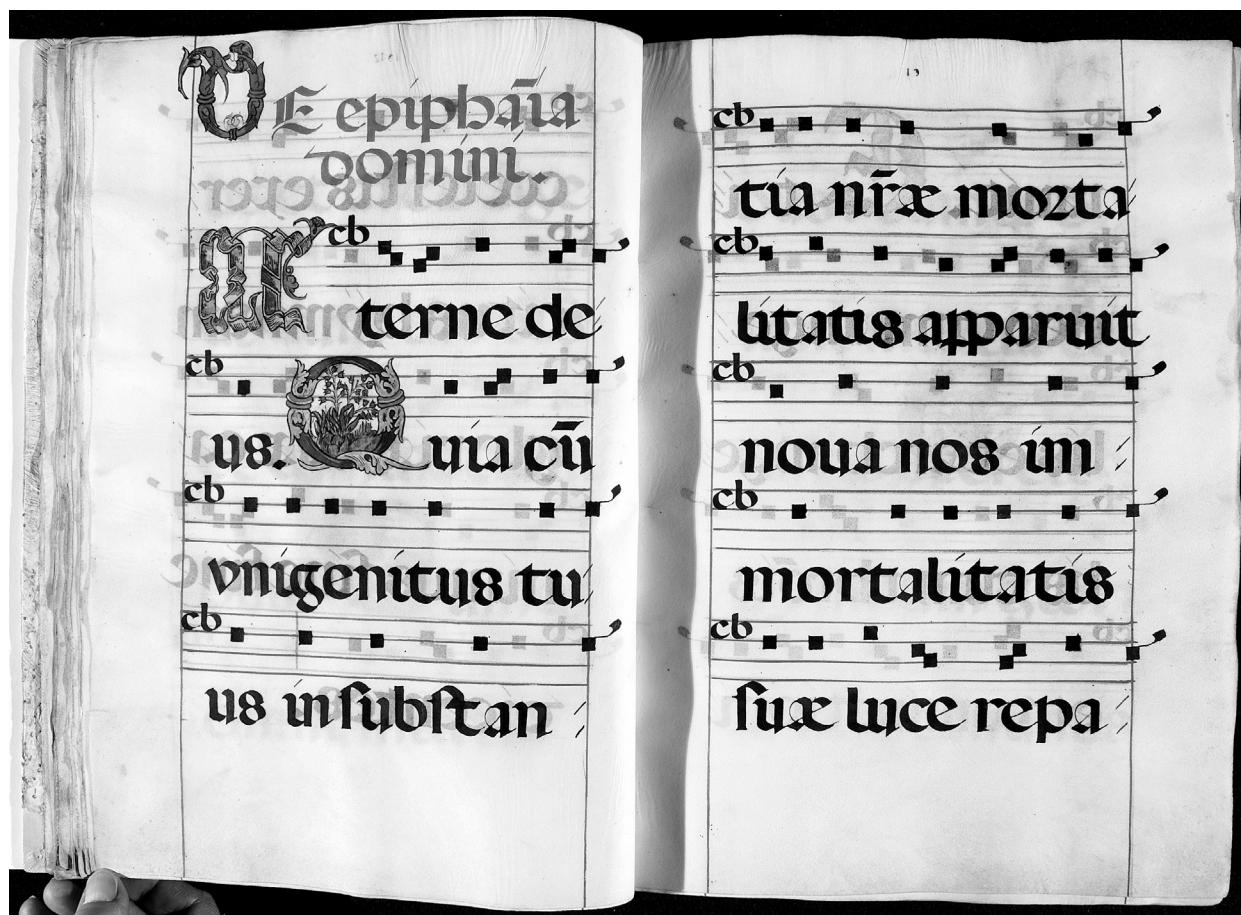
Ha az armálist eredetiben nem is, de ismerjük főpapi szertartáskönyvét, pergamenre írott, gazdagon illuminált Praefationaléját (11. kép).⁵⁹ Az 1563-ban, Pozsonyban készült kötetet reprezentációs cél hívta életre: a megrendelő csak 1569-ben mondta el élete első miséjét.⁶⁰ Az egyes praefatiók élén kalligrafikus iniciálék állnak. A kötet elején gondosabban kivitelezettek, ezeken a betűk háttere színes négyszög, növényi indákkal díszítve; hátrébb gyakran csak csupasz betűk vannak. Ezek megformálása és színezése is roppant változatos: vannak közöttük szalagokból hajtogatottak, figurákkal díszítettek vagy csupán növényi elemekből összeállítottak. Mintáikat nyomtatványokban kereshetjük. Néhálynak a párhuzama föllelhető a korban használatos nyomtatott betűmintakönyvekben. Így például a fol. 6r S(ursum corda)-

13. Faágból alakított betűk
Vespasiano Amphiareo írás-mintakönyvében, 1554

iniciáléja Vespasiano Amphiareo faágas S betűjét követi (12–13. kép),⁶¹ a fol. 12v Ae(terne)-iniciáléja pedig Lodovico Arrighi betűmintakönyvének szalagokból hajtogatott a és e betűjét másolja, de ligatúráként, vékony, ívelt szállal összekapcsolva (14–15. kép).⁶² A fol. 27r – kissé zavaros vonalvezetésű – Æ(terne)-iniciáléjának stílusa megint Amphiareót

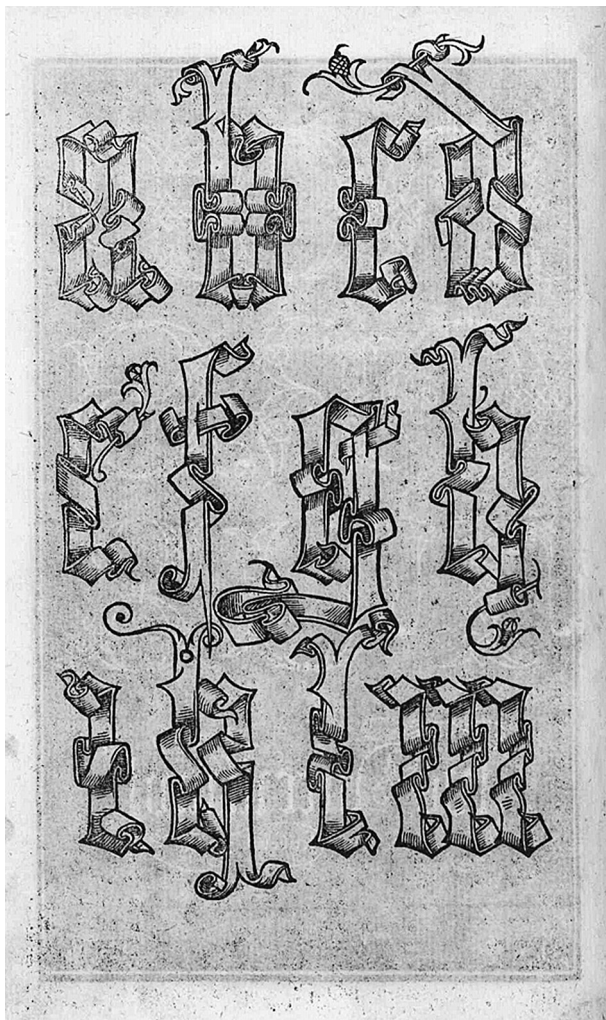
14. Lappár a Praefationalében, 1563. fol. 12v–13r

idézi, bár éppen ilyen betű nincs a nyomtatott mintakönyv illusztrációi között. A *Praefationale* mestere valószínűleg másodkézből dolgozott, aligha használta egyenként az itáliai betűmintakönyveket. A kódex kötése egyébként túl „szűk” (ezért kellett már két alkalommal is restaurálni),⁶³ és a könyvkötő egyáltalán nem volt tekintettel az eredeti tükrökre: a fol. 20v I(n cena)-iniciáléjába vagy a fol. 35v D(e beata)-iniciáléjába csúnyán belevágott.

Ha a kvalitása ennek a kódexnek nem is túl magas, jól tükrözi azt a humanista betűkultuszt, amely rabul ejtette a század közepének nem egy személyiségét, s amelynek Bocskay György volt a legnagyobb mestere.⁶⁴ Az egyik iniciálében (fol. 42^r) maga Verancsics is megjelenik, *en miniature*: apró figurája Krisztus keresztre előtt térdel, jól felismerhető hosszú szakálláról.⁶⁵ Ez egyébként Verancsicsnak az ötödik ránc maradt, életében készült portréja (16. kép).

Verancsics Antal első, 1553–1557-es portai követsége fedezte fel Kis-Ázsia közepén, Ankyrában (ma Ankara) a Monumentum Ancyranumot, Augustus császár kőbe vésett „politikai végrendeletét” (Res Gestae Divi Augusti [Az isteni Augustus

tettei]).⁶⁶ A humanista általában érdeklődött a római kőfaragványok, feliratok és érmék iránt.⁶⁷ Giovanni Surianónak írott levelében a hegyeken túl, a Duna mindkét partján látható római oltárokról, szobrokról ír, hozzá téve: „Ily emlékek az én házamat is ékesítik.”⁶⁸ 1547. december 15-én például elkérte Johannes Honterustól a nemrég Kézdivásárhelyen talált – akkor már Brassóba vitt – római bronztábla feliratát, amelyben Iulius Caesar és Augustus neve is előfordult.⁶⁹ 1549. február 1-én még mindig próbált a felirat másolatához hozzájutni, bár közben Honterus meghalt.⁷⁰ 1549. július 15-én Christian Pomariusnak írt levelében említi, hogy már kétszáz római felirat van a gyűjteményében.⁷¹ Egyedül neki, az ő feljegyzésének köszönhető, hogy fennmaradt Hunyadi János 1533-ban, Szapolyai János parancsára állíttatott, gyulafehérvári síremlékének felirata (17–18. kép).⁷² Nem lehetetlen, hogy a Beriszló Péternek egykor a veszprémi székesegyházban állt síremlékéről szóló 16. századi feljegyzés is – amelynek címzettje eredetileg Bornemisza Pál volt – Verancsics iratai között maradt fenn. A sírfeliratot 1620-ban idéző Marnavics Tomkó János a Verancsicsok levéltárára hivatko-

15. Szalagokból hajtogatott betűk Lodovico Arrighi írásmintakönyvében, 1523

zott; ma a levélen Jankovich Miklós rombusz alakú gyűjtői pecsétje látható.⁷³

Verancsics tudós epigráfusként tisztában volt a díszes síremlékek reprezentatív szerepével is. Amikor egri püspök lett, gondja volt arra is, hogy a várbeli Szent János-székesegyházban egyik elődjének, Rozgonyi Péter püspöknek (†1438) az 1552-es török ostrom során elpusztult síremléke helyett újat csináltasson.⁷⁴

Ez összefüggött azokkal a helyreállítási munkálatokkal, amelyek a rommá tett egri vár helyreállítását, valamint a székesegyház néhány kápolnájának újra használhatóvá tételét célozták. Az egri vár helyreállítását megörökítő feliratos táblájának szövegét a 18. század végén még lemásolták, a kő ma már nincs meg vagy lappang.⁷⁵ Bár a rajta olvasható évszám 1560 volt, ezt követően is – például 1562-ben, 1563-ban – szólnak írásos források a helyreállítási munkákról, egyebek között magának Verancsicsnak a levelei. Tőle tudjuk azt is, hogy 1566-ban a vár

protestáns katonasága megrongálta az új berendezést: az oltárokat, a szobrokat, a keresztelődmedencét. A *cathedráról* leverték a püspök címerét.⁷⁶

Verancsics könyvtárában mindenféle könyvek sorakoztak, köztük kéziratos források is. Végrendeletében könyveit unokaöccseire hagyta. Külön rendelkezett az eretnek – protestáns – könyvekről. Tartásukra külön engedélyt kapott 1561-ben.⁷⁷ Ezeket el kell égetni, hagyatkozott, Luther műveinek kivételével, amelyeket a nagyszombati Szent Miklós-templomra testált, használatra a hitvitákhoz. Könyvtára végül szétszóródott, csak néhány kötetét sikerült azonosítani. Zuzana Ludiková publikálta nemrég Verancsics címeres supralibrosát.⁷⁸ A négyszög alakú supralibros közepén az infulával koronázott címerpajzs áll, és a püspök jelmondata kíséri (*Ex alto omnia*). A könyv Szent Jeromos műveinek Erasmus-féle kiadása (1516, Bazel, Frobenius).

A kötéstáblákon ebben az időben már gyakran feltüntették, kinek a birtokában van a könyv. Ezt olykor csupán a tulajdonos neve jelezte a kötéstáblákon, mint például 1558-ban Nádasdy Tamás nádorét kéziratos törvénygyűjteményén, az ún. nagyobbik Nádasdy-kódexen,⁷⁹ vagy Újlaky Ferenc pozsonyi prépostét (1537).⁸⁰ A 16. század közepétől azonban már a címeres supralibros sem volt ritka. Armbruster Kristófé korai példa, amelyen a címerpajzsot ovális rollwerk kartus keretezi, körirattal (1560).⁸¹ Mossóczy Zakariásé, a kor egyik híres, nagy könyvgyűjtőé egyszerű ovális lap, szintén körirattal (*Non est volentis neque currentis*).⁸² Ismerjük még Zeleméry László esztergomi jószágkormányzóét is (1563),⁸³ aki az esztergomi kincstár híres álló ezüstkeresztjét készítette a Mátyás-kálvária mintájára (1586). A jelenség nem tömeges, inkább az igényes könyvgyűjtők csináltattak supralibrost bibliotékájuk kötetei számára. Istvánffy supralibrosa például a korban a legigényesebbek közé tartozott a Magyar Királyságban.⁸⁴

A tudós humanistát foglalkoztatta az ország történetének megírása; kereste Bonfini művének hiányzó *decasait* is.⁸⁵ Törökországi követsége során Mátyás király corvinái közül többet megszerzett; talán nem csupán azt a kettőt, amely bizonyíthatóan az ő jóvoltából maradt ránk. Az egyik – Aquinói Szent Tamásnak a Lukács-evangéliumhoz írott magyarázatait tartalmazó – kódex 1576-tól kezdve Bécsben van (19. kép).⁸⁶ Belső díszítése egyszerű, de eredeti aranyozott corvina bőrkötésben van, s ez a szép kötés különleges kompozíciója miatt a ritkábbak közé tartozik. A másik – Horatius, Persius és Iuvenalis műveit őrző – kódex a londoni British Librarybe került.⁸⁷ Címlapjával szemben valaki

E igitur
 clemen-
 tissime
 pater: p
 Jesum Christum
 filium tuum dñm
 nrm: supplices ro-
 gamus ac petiūs.
 hic se tñ accepta
 erigat habearis z bñ
 dicas. Hic ter poñt
 signum crucis
 sumit super panem z vi

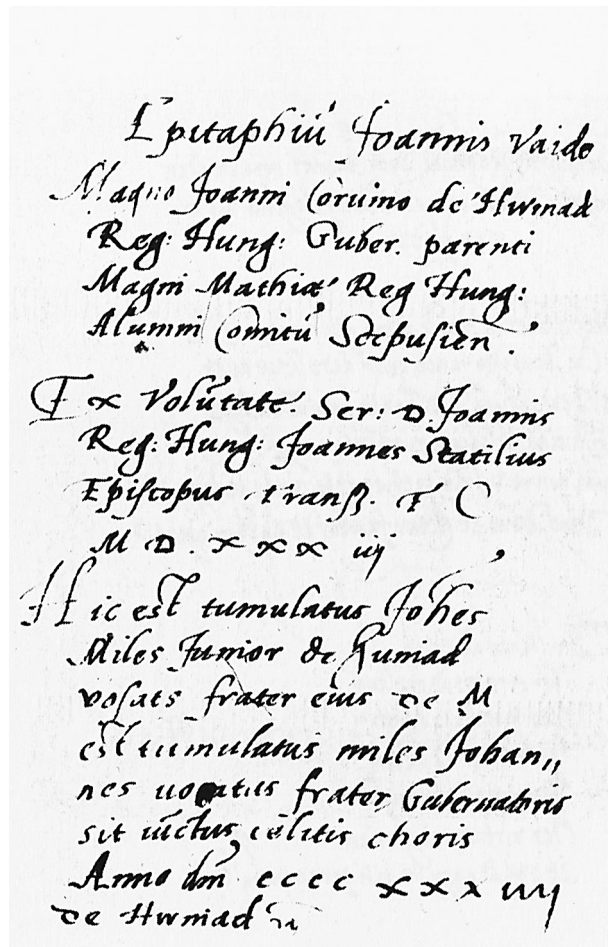

17. Hunyadi János (†1456) síremlékének fedlapja, 1533. Gyulafehérvár, székesegyház

belefestette a comói Musaeum Jovianum Mátyás-portróját; talán maga Verancsics (20. kép).⁸⁸ Hagyatékában találtak egy Mátyás-arc képet is („Un ritratto de re Mattia”).⁸⁹ Ismerte Gioviót; levelezett vele, és egyik – a törökök történetéről szóló – művét lefordította olaszról latinra.⁹⁰

Végrendeletében sajnos nem rendelkezett részletesen, tárgyról tárgyra ingóságairól, így azokról teljes képet nem alkothatunk magunknak. Voltak ötvösművei, kárpitjai, egészében véve azonban hagyatéka nem árulkodott különösebb gazdagságról.⁹¹ Miksa királynak hagyta azt a *paterát*, amely

18. Hunyadi János síremlékének felirata Verancsics Antal lejegyzésében

egykor Mátyás királyé volt.⁹² Akadtak az ötvösművek között egyházi rendeltetésűek: pl. egy nagyobb méretű, aranyozott ezüstkereszt, néhány kehely, ámpolnák, csengettyű, de világiak is, pl. tálak, palackok, gyűrűk, függők. Volt egy aranyozott ezüst-pohara is, amelyről megjegyezték, hogy régi: „Un bichero tutto d'orato antico”. A textilneműk között hasonlóképp voltak liturgikus darabok és világiak is; mindössze két török szőnyeget találtak.⁹³ Voltak arcképek is; a már említetteken kívül II. Lajos királyról is egy kisebb méretű portré („Un ritratto de re Ludovico picinin”).⁹⁴ Az értékesebb javakat is és a sok használati – és használt – tárgyat is az érsek unokaöccsei kapták, részben Mihály egyik fia, Faustus.

Verancsics Antal saját síremlékéről is intézkedett végakarataiban.⁹⁵ Úgy rendelkezett, hogy a nagyszombati Szent Miklós-templom – az esztergomi érsekség ideiglenes széke temploma – szentélyében temessék el, ott a falba magas márvány síremléket állítsanak az ő faragott képmásával, feliratokkal.⁹⁶ A portrék iránt egész életében oly eleven érdeklő-

19. A bécsi Aquinói Szent Tamás-corvina kötéstáblája, 1489–1490

dést tanúsító Verancsics magától értetődő módon választotta ki magának ezt a síremlékformát. Akkor ugyanis már ott állt Oláh Miklós – az esztergomi érseki székhelyben közvetlen elődje – monumentális fali síremléke, az érsek életnagyságú, domborművű figurájával. Oláh portrészobrának életszerűsége még ma is szuggesztív erejű (21. kép).⁹⁷ Valószínűleg valami hasonlólt szeretett volna önmagának állíttatni Verancsics Antal is, akinek a képzőművészeti alkotások reprezentatív alkalmazásához megvolt a szeme és a műveltsége is.

Az anyagi eszközök azonban úgy látszik, ezúttal hiányoztak. A ma látható síremlék elegáns, feliratos kőepitáfium:⁹⁸ két karcsú, tarka kőből faragott ión oszlop közé zárt feliratos tábla, gazdagon tagolt fekete márvány koronázó párkánnyal és fölötté szaggatott körvonalú záró elemmel.⁹⁹ Nem lehetetlen azonban, hogy eredeti tagolása, díszítése gazdagabb volt. Jelenlegi helye másodlagos, és a címer hiányára nehéz egyéb magyarázatot találni, mint azt, hogy elveszett. Arra viszont nem utal semmi, hogy a síremléknek egykor Verancsics domborművű szobra, faragott képmása is része lett volna (22. kép).

20. A londoni Horatius-corvina címlapja

A hosszú felirat élére az „Ex alto omnia” jelmondat három betűs, *all’antica* rövidítése került, ami a jól ismert személyes embléma ábrázolásának mai hiányát is szuggeralja, vagy legalábbis felveti. A tradicionális szövegben nagy hangsúlyt kaptak Verancsics diplomáciai megbízatásai, valamint az egyházi és a világi hivatali grádusok. Műveltségéről, történetírói ambíciókról szó nem esett. Annak a képi nyelvezetnek pedig, amelyet Verancsics oly jól ismert, és amellyel oly könnyedén élt, itt legfeljebb elhalványult nyomai azonosíthatók.

Azzal kezdtem, hogy Verancsics művészetéhez való viszonyát kivételesen jól ismerjük a 16. századi közepe magyarországi művészetének rendkívül gyéren dokumentált történetében. Az egyes adatokat egymás mellé rakosgatva azonban kiderül – ha a forrásokra is figyelünk –, hogy azok túlnyomó része Verancsics Antal leveleiből származik. Még az egri vár helyreállításának sok mozzanatát is csak a levelek alapján tudjuk nyomon követni. A festőkre vonatkozó tudásunk vagy az általa rendelt eredeti művekből (gondolok Rota vagy Lorck metszeteire), vagy megint csak a levelekből származik. Tovább mennék: verseit is maga szerkesztette össze, a kötetkének átgondolt szerkezete van, akár meg is jelenhetett volna. Leveleit ismét ő maga rendezte együvé, és a több kötetes leveleskönyv éppúgy a hagyatékában maradt fenn, mint versgyűjteménye.

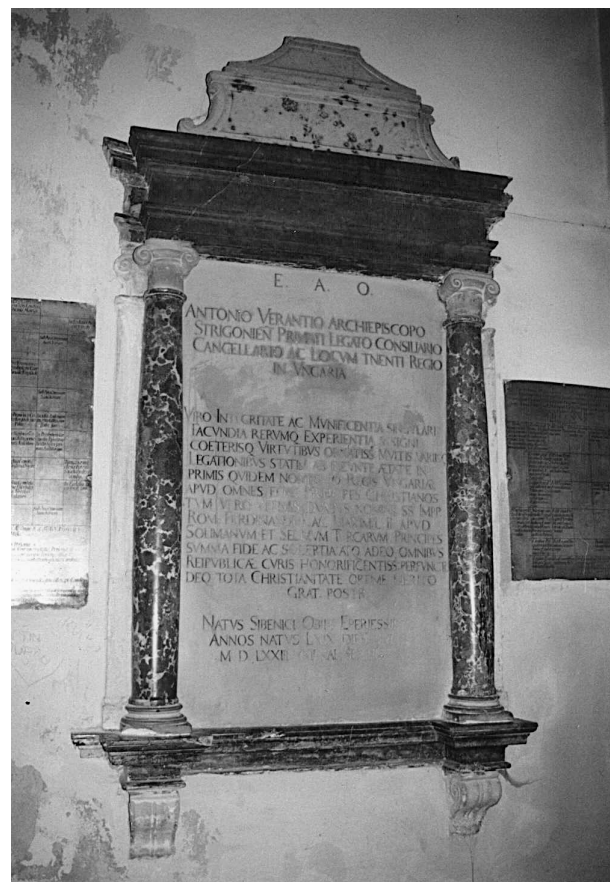
A levelekben foglaltakhoz külső, idegen forrásokból eddig keveset tett hozzá az utókor. Ilyen Daniel Pictornak Verancsicshez írt levele, amely talán nem a levélgyűjteményben maradt fenn, Dániel azonban nem volt festő, ki kell húzni a listáról.¹⁰⁰ Különösen meg kell becsülni Nádasdy Tamásnak azt a levelét, amelyet feleségének, Kanizsay Orsolyának írt, 1557. november 10-én, Bécsből. Ebben felsorolja, mi mindent kaptak Verancsicsától, amikor

21. Oláh Miklós (†1568) síremléke. Nagyszombat (Trnava), Szent Miklós-templom

az visszajött törökországi követségéből. „Pécsi püspök számtalan marhát hozott nekem, neked meg Ferkónak; az több marha között egy görög ládát és egy török ládát, és azokba különb-külömbféle szép marhákat; azért nem küldöm meg, hogy mikor feljüsz, házad ékes legyen vele. Oly sok az marha, hogy egy kis tárházat megtölt. Bizony, soha ilyen jótételemtől nagyobb hálaadó emberre nem találtam;

22. Verancsics Antal (†1573) síremléke. Nagyszombat (Trnava), Szent Miklós-templom

úgy tartok mint fiunkat. Ugyan csoda marhákat látsz, mikor ide jüsz.”¹⁰¹ Ezt az adatot végre nem Verancsics leveléből tudjuk. Arról a keleti szőnyegről viszont, amit Zsámboky János kapott tőle ajándékba, csak Verancsicstól értesülünk.¹⁰²

A 19. századi szövegkiadás Verancsics hatalmas hagyatékának irodalmi oldalával szemmel láthatóan semmit nem tudott, nem is akart kezdeni. Ennek vizsgálata még előttünk áll. Miközben tehát Verancsics műpártolói arcképét próbáljuk rekonstruálni, nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a mozaik szinte minden kockáját maga Verancsics hagyta ránk. Lehet, hogy miközben arcélét próbáljuk megrajzolni, nem teszünk mást, mint rekonstruáljuk szellemi önarcképét.

JEGYZETEK

1 A tanulmány az MTA BTK Művészettörténeti Intézet A reneszánsz Magyarországon c. NKFIH pályázatának (K 120495) támogatásával készült.

Verancsics Antal összes munkái. I–XII. Közli Szalay László – Wenzel Gusztáv. (MHHS) Pest/Budapest 1857–1875.

2 Sörös Pongrácz: Verancsics Antal élete. Esztergom 1898.

3 Antonius Wrancius Sibenicensis Dalmata: Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transsylvaniam libri duo. De situ Transsylvanicae, Moldaviae et Transalpinae liber tertius. Ed. Colomannus Eperjessy. Budapest 1944.

- 4 Bartoniek 1975, 35–56.
 5 Kulcsár 2003, 569–572.
 6 Nemes 2011, 325–335.
 7 Viaggio in Dalmazia dell'abate Alberto Fortis. Venezia 1774, I., 137–146.
 8 Erről szól Szalay László előszava is: VAÖM I., VI–VIII.
 9 Nemes 2011, 325–335.
 10 A kódex provenienciáját vizsgálta Gál-Mlakár Zsófia: Verancsics Antal főpapi szertartáskönyvének művelődéstörténeti összefüggései. In: Ars perennis. Szerk. Tüskés Anna. Budapest 2010, 63.
 11 Kiadásuk: VAÖM XII., 3–20.
 12 Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Szerk. Klaniczay Tibor. Budapest 1982, 337–342; Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, I. Humanizmus. Szerk. Ács Pál – Jankovics József – Kőszeghy Péter. Budapest 1998, 527–533; A gyulafehérvári humanista költészet antológiája. „Költők virágoskertje”. Vál., ford. Tóth István. Budapest 2001, 35.
 13 Siklóssy 1918, 398; Kerecsényi Dezső: Humanizmus és reformáció között. (1937). In: Kerecsényi Dezső válogatott írásai. Szerk. Pálmai Kálmán. Budapest 1979, 122; A magyar irodalom története 1600-ig. Szerk. Klaniczay Tibor. (A magyar irodalom története, I.) Budapest 1964, 306. (Varjas Béla); Gyulai 2008, 176.
 14 Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest 1859, 156–157; VAÖM XII., 18.
 15 Vö. Hans Belting: Kép-antropológia. Képtudományi vázlatok. [2001] Ford. Kelemen Pál. (Spatium, 2.) Budapest 2003, 157–158; Hans Belting: Faces. Az arc története. [2013] Ford. Horváth Károly. Budapest 2018, 220–221.
 16 A gyulafehérvári humanista költészet antológiája. „Költők virágoskertje”. Válogatta, fordította Tóth István. Budapest 2001, 56.
 17 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirat-tár. Fol. Lat. 2380., 2. kötet, 105^r. A címből egy későbbi kéz igyekezett eltüntetni „Melanchthon” nevét, de egy még későbbi kéz visszaírta. A saját kezű változtatások a következők. Az 1. sor elején „Ora Melanchtonis (sic!)” állt, ebből lett az „Arte Melanchtonem (sic!)”. A 2. sor eredetileg így szólt: „Nec potuit quali, pingere mente viget”. Ezt az egészet áthúzta, majd föléje írta az újat, de mindjárt az első szót, „Voce”, kihúzta, és azután odaírta az új, jobb sort: „Solo animo, motu, voceque imago caret”. A 3. sor így szólt: „Frontis at expressit tanta arte et luce (?) vigorem”, ebből lett: „Frontis at expressit tanto splendore vigorem”. A 4., 5. és 6. sor változatlanul maradt. A 6. eredetije: „Quodque caret motu, nec fatur imago Philippi”, ebből lett: „Quodque animo motuque caret, nec fatur imago.” A 8. sor vége is átalakult: a „...nobilis author opus” helyére a „...nobile pictor opus” került. – Szalay László és Wenzel Gusztáv a vers szövegét saját koruk szintjének megfelelően adták ki (az ultima manus elvét követve); a hatalmas életművet inkább történeti dokumentumként kezelték, és a verseknek irodalomtörténeti jelentőséget kevésbé tulajdonítottak. Verancsics verseinek hagyományozódása külön tanulmányba kívánkozik, a részletezésre itt nincs hely.
 18 Wolphard és Verancsics kapcsolatáról: Ernuszt Johanna: Adrianus Wolphardus. (Értekezések a magyarországi latinság köréből 1.) Budapest 1939, 52–53; Gál-Mlakár 2009, 120.
 19 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirat-tár. Quart. Lat. 767.
 20 Hoffmann Edith: Jegyzetek a régi magyar táblaképfestészetéhez. Klny. Archaeologiai Értesítő L. 1937.
 21 Hoffmann Edith: Régi magyar bibliofilek. Budapest 1929, passim.
 22 Magyar kapcsolatairól: Ritoókné Szalay Ágnes: Miért Melanchthon? In: Ritoókné 2012, 210–219; Csepregi Zoltán: A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján. (Humanizmus és reformáció 34.) Budapest 2013, passim.
 23 Sugár 1984, 263.
 24 Sörös Pongrácz: Verancsics Antal élete. Esztergom 1898; újabban, irodalommal: Sugár 1984, 262–274; Kulcsár Péter: Verancsics Antal. In: Új Magyar Irodalmi Lexikon. Főszerk. Péter László. I–III. Budapest 1994, III., lapszám; Ács Pál: Katolikus irodalom és kultúra Magyarországon a reformáció századában. In: Uő: Az idő ósága. Történetiség és történelemszemlélet a régi magyar irodalomban. Budapest 2001, 231–233; Lakatos Adél: Verancsics Antal. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. Beke Margit. Budapest 2003, 261–268; Bene Sándor: A jövő története és az olvasók. In: A magyar irodalom története, I. A kezdetektől 1800-ig. Szerk. Jankovits László – Orlovsky Géza. Budapest 2007, 490–491; Gál-Mlakár Zsófia: Adatok Verancsics Antal udvarának történetéhez. Fons 14. 2007, 279–337; Gőzsy Zoltán: Verancsics Antal és a humanista történetírás. In: Pécsi Történeti Katedra. Cathedra Historica Universitatis Quinqueecclesiensis. Szerk. Csabai Zoltán et alii. Pécs 2008, 335–348; Rausch Petra: „Így kele az kincses Buda az Szolimán terek császár kezében” – Verancsics Antal tanulmánya Buda ostromáról és elfoglalásáról (1541). Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica 14. 2009., 2. sz., 145–192; Ács Pál: „Pro Turcis” és „contra Turcos”. Kuriozitás, tudomány és spiritualizmus Johannes Löwenklau (1541–1594) török történetében. In: „Ez világ mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk. Bubryák Orsolya. Budapest 2010, 83–85; Gyulai Éva: Verancsics Antal In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. (MAMŰL). Főszerk. Kőszeghy Péter. Szerk. Tamás Zsuzsanna. XII. Budapest 2011, 395–399; Timár György: A pécsi címzetes (választott) püspökök birtok megőrző törekvései a török hódoltság idején. In: Pécs a hódoltság korában. Tanulmányok. Szerk. Szakály Ferenc – Vonyó József. Pécs 2012,² 172–173; Gyulai Éva: Turcissare – Verancsics Antal török-képe. In: Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon. Szerk. Békés Enikő – Kasza Péter – Lengyel Réka. Budapest 2015, 91–108. Műveiről: Kulcsár 2003, 569–572.
 25 Siklóssy 1918, 394–420.
 26 Galavics 1990, 410–411; Mikó Árpád: Gótika és barokk között. A reneszánsz művészet problémái a kora újkor Magyarországon. In: Mátyás király öröksége... 2008, 25–27.
 27 Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből, III. Közzéteszi Kaposy János – Bánrévi György. Művészettörténeti Értesítő V. 1956, 318. (nr. 315.)
 28 Rota magyar arcképeiről: Cennerné 1955, 157–163; Galavics 1990, 409–414; Buzási 2008, 29–30. A pozsonyi humanisták könyveiről újabban Boross Klára: A pozsonyi humanista kör könyvei az Egyetemi Könyvtár antikvagyűjteményében. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, 13. Budapest 2007, 157–185.
 29 Buzási 2008, 30–31.

30 Iványi Béla: Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése. Budapest 1926, 134; A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése. S. a. r. Herner János – Monok István. (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 11.) Szeged 1983, 483; Galavics 1990, 401–418.

31 Radecius István egri püspök ingóságainak leltára. (1581. martius 30.) Közli Komáromy András. Történelmi Tár, 15. Budapest 1892, 561–562, 567; Hortus Musarum. Egy irodalmi társaság emlékei. Összegejtötte és bemutatta Ritoókkné Szalay Ágnes. Budapest 1984, 9.

32 Mivel Verancsicsot egri püspökként említi a felirat, 1557 és 1569 között kellett készülni. Galavics 1990, 410; Pelc 1997, 84–85. (3. sz.); Renesancia 2009, 43 (II.1.23. sz., Mátyás Gödölle – Zuzana Ludiková).

33 Pelc 1997, 114–116. (27. sz.)

34 Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. Címereslevelek, 2. kötet, 2. füzet. Budapest 1930, 166–167. (233. sz.)

35 Gerevich Tibor: Antonio Abondio császári és királyi udvari szobrász, festő és éremkészítő. In: Emlékkönyv Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulójára. Szerk. Lukinich Imre. Budapest 1925, 483., XII. tábla, 1a. és 1b. kép; Huszár Lajos: Személyi érmek. (Bibliotheca Humanitatis Historica) Budapest 1999, 127., XCVII. tábla, 541. sz. kép; Renesancia 2009, 65. (II.4.13. sz., Zuzana Ludiková)

36 Cennerné 1955, 157–159., 1. kép; Galavics 1986, 17., 4. kép; Pelc 1997, 189–190. (127. sz.); Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2000, 361. (VI-1. sz., Basics Beatrix); Milan Pelc: Renesansa. Povijest umjetnosti u Hrvatskoj. Zagreb 2007, 596; Gyulai 2008, 172–176; Mikó 2009, 130., 89. kép; Rusina 2009, 891. (251. sz., Galavics Géza)

37 Galavics 1990, 410.

38 Cennerné 1955, 159–160; Galavics 1986, 17; Pelc 1997, 192–193. (128. sz.); Gyulai 2008, 176–181; Galavics Géza: Humanistický portrét. In: Rusina 2009, 84–86.

39 Zelić 2011, 105, 110.

40 Verancsics levele Johann Kindlernek, Krakkó, 1548. február 3. „(...) Pictorem Rullum, postquam abest, nolo vestiges. Alius est Wratslaviae, Hernestus Elverus, quem aiunt Rullo excellentiorem, dedique ad eum cum Calinico litteras de hoc. Quare isti instes, oro et persuadeas, ire ad reginam meam ut velit. (...)” VAÖM VI., 293. (CXXV. sz.)

41 VAÖM VI., 289–290. (CXXIII. sz.); Garas Klára: Magyarországi festészet a XVII. században. Budapest 1953, 156/154. L. még az előző jegyzetet is!

42 Naturalis Historia XXXV., 65. Magyar fordítása: Idősebb Plinius: Természettörténet. (XXXIII–XXXVII.) Az ásványokról és a művészetekről. Fordította, a jegyzeteket és a névmagyarozatokat készítette: Darab Ágnes – Gesztelyi Tamás. Budapest 2001, 179. (XXXV., 65.)

43 „Pictorem cum maxima difficultate reperimus; omnes affirmant plus in tanto temporis spatio, quo isthuc irent, domi se lucratos, tamen unus iuvenis, obtulit se pro fl. 25, et omnibus expensis, ita ut ferme alii 25 exponentur. Sed quid hoc? modo fiat quod volumus.” L. VAÖM VII. 225. (XCI. sz.)

44 „De pictore pene praeterieram. Parentem ad vivam imaginem feci effigari, quem, ut facilius deferri possit ad

dominationem vestram reverendissimam, in mediocri feci tabella depingere, ex illa postea exemplum capere quilibet pictor poterit in eam quantitatem, quam voluerimus, et ibi et hic ubique.” L. VAÖM VII. 294. (CX. sz.)

45 Zelić 2011, 105, 110.

46 Tardy 1983, 110–135. Zay Ferenc és Verancsics Antal metszetábrákát Zuzana Ludiková mutatta be egymás mellett a pozsonyi reneszánsz kiállításon: Renesancia 2009, 36. (II.1.1. és 2. sz., Zuzana Ludiková).

47 Fischer–Bencard–Bøgh Rasmussen 2009, Vol. 1., 23–32. A Fischer monográfiájából származó adatokért Ács Pálnak tartozom hálás köszönettel.

48 Tardy 1983, 1. kép; Renesancia 2009, 36. (II.1.2. sz., Zuzana Ludiková).

49 Vagy: E. S. | O. I. | T. I. | F. R., attól függően, hogyan csoportosítjuk a betűket.

50 Fischer–Bencard–Bøgh Rasmussen 2009, Vol. 3., 7–9; Gyulai 2008, 168–169.

51 Fischer–Bencard–Bøgh Rasmussen 2009, Vol. 1., 59., 38. kép.

52 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár. Régi Nyomtatványok Tára, Apponyi H 1783 (RMK III 5272). Alexander Apponyi: Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften, III. München 1925, 217–218 (nr. 1783); Mikó 2009, 133–134., 91. kép; Gyulai Éva: Ense opus est – Verancsics Antal emlékműve I. Szulejmán szultánról, 1558. Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica XVI. 2011., 2. sz., 129–167.

53 V. Ecsedy Judit: A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában, 1473–1800. Budapest 1999, 61–62.

54 RMK III. 545., 200. Gyulai: Ense opus est 146–147.

55 Már az első kiadásban: RMK III. 526., 223.

56 Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei, 2. 1092–1600. (Catalogus Bibliothecae Musaei Nat. Hungarici. II. Litterae armales. Vol. 2. Fasc. [1]–2.) Budapest 1923–1930, 166–168. (233. és 234. sz.)

57 Gulyás 2012, 142–144.

58 Gulyás 2012, 145–146.

59 Eger, Egyházmegyei Könyvtár. N. III. 1; Mikó Árpád: Illuminált könyvek a kora újkori Magyarországon. In: Mátyás király öröksége... 2008, I., 71. L. részletesen uo. 82–83. (I–25. sz., Mikó Árpád). L. újabban: Gál-Mlakár Zsófia: Verancsics Antal főpapi szertartáskönyvének művelődéstörténeti összefüggései. In: Ars perennis. Szerk. Tüskés Anna. Budapest 2010, 63–70.

60 Sugár 1984, 263.

61 Opera di frate Vespasiano Amphiareo di Ferrara... nella quale si insegna a scrivere varie sorti di lettere... in Venetia MDLXV.

62 Ludovico degli Arrighi: Operina. Il modo di temperare le penne. Roma 1523.

63 Mindkét alkalommal Horvát Ágnes restaurálta az Országos Széchényi Könyvtár restaurátorműhelyében. Legutóbb 2008-ban, a Mátyás király öröksége kiállítás alkalmából. A restaurálás a kölcsönzés feltétele volt.

64 Gulyás 2012.

65 Mikó 2009, 163., 117. kép.

66 Tardy 1983, 128–135. A Res Gestae Divi Augustae szövege magyarul: Róma. Egy világbirodalom politikai, erkölcsi és történelmi eszméi. Antik államelméleti antológia. Összeállította, összefoglalókkal, magyarázatokkal

és jegyzetekkel ellátta: Havas László – Óbis Hajnalka – Szűcs Gábor – Ujlaky István. (ΑΓΑΘΑ, IV.) Debrecen 1998, 237–242.

67 Siklóssy 1918, 409–410.

68 VAÖM VI., 174b; Siklóssy 1918, 403. L. még: Kovács András: Humanista epigráfusok adalékai Gyulafehérvár közép- és kora újkori helyrajzához. In: Szamosközy István: *Analecta lapidum...* 1593, *Inscriptiones Romanae...* 1598. S. a r. Balázs Mihály – Monok István. Szeged 1992, 27.

69 VAÖM VI., 288; Siklóssy 1918, 403.

70 VAÖM VI., 316; Siklóssy 1918, 405.

71 VAÖM VI., 330; Siklóssy 1918, 406.

72 Ritoókné Szalay Ágnes: Üzenet a kövön. A gyulafehérvári Hunyadi János-síremlék mint politikai manifesztum. In: *Ritoókné* 2012, 166–173.

73 Nagybáky Péter: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres sírköve. In: A Veszprémi Megyei Múzeumok Közleményei, 13. Történelem. Veszprém 1978, 113–132., az irat képe: 119. lap. A Múzeumi Törzssanyaggal került át az Országos Levéltárba. Akár már Jankovichnál elkeveredhetett a Verancsics-iratoktól, de „racionalizálhatták” a Múzeumban is. L. még: Koppány Tibor: A közép-Dunántúl reneszánsz építészete. *Ars Hungarica* XII. 1984, 198–200.

74 VAÖM IX., 27–28. (X. sz.); Sugár 1984, 151–152.

75 Havasi Krisztina: „Cuius corpus requiescit in ecclesia agriensis...” *Archaeologiai Értesítő* CXLII. 2017, 159. A felirat: „Arce. Agrien. montis. imminetis. in iu | ria laborante. Ant. Verancius. nat. Dal. | mata. patr. Sibenicen. Antist. Agrien. molem. | hanc illi. per. totam. eiusd. ar. latitudine. in. | medio. pos. ruderibus. q. excitatam. et. utrin | q. muro. altitudine quantum. f. pot. pari. com | plexam. regnan. in Hung. D. Op. q. Caes. Ferd. | Pri. Imp. Rom. Aug. clemente. vero Regni. provi | sore. suo. procuran. opponi. f. An. D. M. D. LX.”

76 Détshy Mihály: Az egri várszékesegyház építéstörténetének okleveles adatai. *Művészettörténeti Értesítő* XIII. 1964, 9.

77 Siklóssy 1918, 409; Gál-Mlakár 2009, 127.

78 *Renesancia* 2009, 59, színes képpel. (II.2.28–29. sz.) (Zuzana Ludíková)

79 Mátyás király öröksége... 2008, I., 97. (II-19. sz., Mikó Gábor)

80 Jankovič 2004, 51–52., színes képpel. A kötet ismertetését Zuzana Ludíkovának köszönhetem.

81 Jankovič 2004, 65., színes képpel.

82 Jankovič 2004, 67–68., fekete-fehér képpel; Klára Komorová: *Knižnica Zachariáša Mošovského*. Martin 2009, 57. (51. sz.: *Athanasii Episcopi Alexandrini opera...* Strassburg 1522. VD 16 A/3977.) A körirat a híres Szent Pál-idézet (Róm 9,16): NON EST VOLUNTAS NEQUE CVRRENTIS.

83 *Renesancia* 2009, 59. (II.2.27. sz.) (Zuzana Ludíková)

84 Berlász Jenő: Istvánffy Miklós könyvtáráról. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1959. Budapest 1961, 202–204; Berlász Jenő: Újabb információk Istvánffy Miklós könyvtáráról. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1972. Budapest 1974; 215–244; Monok István: A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században. Budapest–Eger 2012, 57–65; Mikó Árpád: Arcképek, síremlékek, könyvek. Istvánffy Miklós és a művészetek. In: „A magyar történet folytatója”. Tanulmányok Istvánffy Miklósról. Szerk. Ács Pál – Tóth Gergely. Budapest 2018, 243–246.

85 Siklóssy 1918, 407–408; Bartoniek 1975, 35–37; Ritoókné Szalay Ágnes: Galeotto Marzio és Bonfini történeti művének kiadása. In: *Uő*: „Nympha super ripam Danubii”. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. (Humanizmus és reformáció, 28.) Budapest 2002, 208.

86 Csapodi 1973, 370–371. (638. sz.); Matthias Corvinus und die Bildung der Renaissance. Hrsg. Ernst Gamillscheg – Brigitte Mersich. Österreichische Nationalbibliothek, Wien 1994. 89–90. (55. sz.)

87 Csapodi 1973, 249–250. (337. sz.)

88 Mikó 2000, 37–39; Mikó Árpád: Matthias Augustus oppure Attila secundus. I ritratti di Mattia Corvino e gli umanisti italiani. In: *La circulation des hommes, des œuvres et des idées entre la France, l'Italie et la Hongrie*. Édité par Amedeo di Francesco – Adelin Charles Fiorato. Napoli 2004, 113–120. A képnek nincs felirata, helyén viszont szöveg volt, amelyet a miniatúra elkészítése előtt kivakartak. A portré a comói Musaeum Jovianum képének fametszetes reprodukcióját követi, de természetesen színes. Színezése azonban – akárcsak kompozíciója – származhatott közvetlenül arról a Mátyás-képről is, amely Verancsics tulajdonában volt, l. a következő jegyzetet. – Ebben az esetben persze arra a kérdésre kellene választ kapnunk, hogy ki pusztította el utóbb a király arcát. Balogh Jolán úgy vélte, hogy a kép még Budán került a kódexbe, s a kódexet magukkal vivő törökök képrombolásának esett az arc áldozatul. Ebben az esetben viszont arra a kérdésre kellene választ kapnunk, hogy miért éppen ebbe az egyszerű, fehér indafonatos kódexbe került bele a Mátyás-kép, keret és feliratok nélkül. Ide inkább illett volna egy Horatius-portré. Bár a színhasználat régiségéhez nem fér kétség, a laza ecsetkezelés, a festői hatás inkább a 16. századra mutat. – A Mátyás-ikonográfiához még mindig alapvető: Balogh Jolán: Mátyás király ikonográfiája. In: *Mátyás király emlékkönyv*. I–II. Szerk. Lukinich Imre. Budapest 1940, I., 435–548.

89 Zelić 2011, 105, 110.

90 Sulica Szilárd: Adalékok Jovius „*Historia sui temporis*” magyar vonatkozásaihoz. Budapest 1907, 133; Mikó 2000, 45.

91 Siklóssy 1918, 414, 419.

92 „Item habeo unam pateram, quae fuit olim Mathiae regis Hungariae, quam lego et relinquo Maiestati Suae Cesareae...” VAÖM XI. 317. Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. I–II. Budapest 1966, I., 354.

93 Zelić 2011, 104–105, 109–111.

94 Zelić 2011, 105, 110.

95 VAÖM XI., 316–327; Siklóssy 1918, 420; Gál-Mlakár Zsófia: Egy 16. századi főpap végrendeletének tanulságai. Verancsics Antal testamentuma. In: *Miskolci Egyetem, Doktorandusz Fórum*. Szerk. Búzás Aranka. Miskolc 2008, 23.

96 „Corpus item meum in ecclesia parochiali Tynaviensi in honorem Beati Nicolai Episcopi fundata, e regione cancelli, ad cornu altaris epistolae sepeliatur, debitaque extrema eidem solvantur. Peto autem Dominum Nicolao Telegdinum, Praepositum Maiorem ecclesiae Strigoniensis ut pro tot collatis meis in eum beneficiis, memoriae ergo erigat mihi in muro eiusdem ecclesiae loco in praescripto marmoreum lapidem in altum porrectum, exsculpta in eadem mea effigie, positoque epitaphio aliquo suis sumptibus, quantum ipse

pro sua facultate sufficere valebit. Si autem pro eo labore adeo sumptibus defecerit, testamenti mei executores vel decimis, vel ex debitis Sacrae Caesareae Maiestatis, ad perficiendam illud opus aliquid deputent et addant.” VAÖM XI., 322. L. még *Telegdi Miklós*: Az keresztyensegnek fundamentomiról való rövid koenyuechke. Bech, 1562. Jegyz. Sziládi Áron. Budapest 1884, 119–120.

97 *Ludiková* 2002, 85–87, 90–91; *Mikó* 2005, 630; *Buzási* 2008, 28–29., 3. kép; *Ludiková* 2009, 276., 135. kép; valamint *Rusina* 2009, 780–781. (135. sz., *Ivan Rusina – Marian Zervan*).

98 *Ludiková* 2002, 92–93., 2. kép; *Mikó* 2005, 628., 3. kép; *Ludiková* 2009, 280.

99 Felirata (a rövidítések jelöletlen feloldásával):
Ex alto omnia.

Antonio Verantio Archiepiscopo Strigoniensi primati, legato, consiliario, cancellario ac locum tenenti regio in Hungaria.

Viro integritate ac munificentia singularis facundia rerumque exponentia insignis caeterisque virtutibus ornatissimo multis variisque legationibus statim ab ineunte aetate in primis quidem nomine Ioannis regis Hungariae apud omnes fere principes Christianos tum vero ultimis duabus nomine Sacratissimae Imperatorum

Romanorum Ferdinandi I et Maximiliani II apud Solimanum et Selimum Turcarum Principes summa fide ac solertia: atque adeo omnibus rei publicae curis honorificentissime perfuncto, deque toto Christianitate optime merito gratia postrema.

Natus Sibenici obiit Eperiesii annos natus LXIX dies XVI MDLXXIII XVII Kalendae Sextile.

100 *Mikó Árpád*: Verancsics Antal és Daniel pictor. In: A Stollwerk. Stoll Béla 80. születésnapjára. Szerk. Ács Pál – Székely Júlia. Budapest 2008, 14–17. – Gyanakvásom helyesnek bizonyult: *Ritoókné Szalay Ágnes*: Egy 16. századi vándorliterátor: Bartholomaeus Georgievits. In: *Ritoókné* 2012, 324. Daniel pictor festőként szerepel: *Szendrey János – Szentiványi Gyula*: Magyar képzőművészek lexikona, I. Budapest 1915, *Siklóssy* 1918, 399–400; 2002-ben az „adatot” még átvettem én is: *Mikó Árpád*: Reneszánsz. In: *Galavics Géza – Marosi Ernő – Mikó Árpád – Wehli Tünde*: A magyar művészet története 1800-ig. Budapest 2002, 303.

101 *Siklóssy* 1918, 413. „Szerelmes Orsikám...” A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése. Szerk. Vida Tivadar. (Magyar Levelestár) Budapest 1988, 197. – E fontos adatra Gulyás Borbála hívta fel a figyelmem.

102 VAÖM IX., 22; *Siklóssy* 1918, 413.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Bartoniék 1975 – *Bartoniék Emma*: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Kézirat gyanánt. S. a. r. *Ritoókné Szalay Ágnes*. Budapest 1975.

Buzási 2008 – *Buzási Enikő*: Portrék, festők, mecénások. A portré történetéhez a 16–17. századi Magyar Királyságban. In: *Mátyás király öröksége...* 2008, II., 25–53.

Cennerné 1955 – *Cennerné Wilhelmb Gizella*: Martino Rota magyar arcképei. In: *Folia Archaeologica*, 7. Budapest 1955, 157–163.

Csapodi 1973 – *Csapodi Csaba*: The Corvinian Library. History and Stock. (Studia Humanitatis, 1.) Budapest 1973.

Fischer–Bencard–Bøgh Rasmussen 2009 – *Erik Fischer – Ernst Jonas Bencard – Mikael Bøgh Rasmussen*: Melchior Lorck. Vol. 1–4. Copenhagen 2009.

Gál-Mlakár 2009 – *Gál-Mlakár Zsófia*: Verancsics Antal korának humanista hálózatában. Vázlat egy kapcsolati háló modellezéséhez. Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica 14. 2009, 2. sz., 115–144.

Galavics 1986 – *Galavics Géza*: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest 1986.

Galavics 1990 – *Galavics Géza*: Személyiség és reneszánsz portré. Ismeretlen magyarországi humanista portré: Mossóczi Zakariás arcképe. In: *Collectanea Tiburtiana*. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. Szerk. Galavics Géza – Herner János – Keserü Bálint. JATE, Szeged, 1990. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10.) 401–418.

Gulyás 2012 – *Gulyás Borbála*: Egy „magyar Zeuxis” Bécsben. Bocskay György (1510 k.–1575) kalligráfus tevékenysége. I–II. PhD-disszertáció, kézirat. Budapest 2012.

Gyulai 2008 – *Gyulai Éva*: Egy közép-európai tudós portréjához: Verancsics-ikonográfia. In: *Parasztok és polgárok*. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára. Szerk. Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter. Budapest 2008, 162–186.

Jankovič 2004 – *Lubomír Jankovič*: Exlibris a supralibros na Slovensku v 16.-19. storočí. Martin 2004.

Kulcsár 2003 – *Kulcsár Péter*: A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig. Budapest 2003.

Ludiková 2002 – *Zuzana Ludiková*: A nagyszombati székesegyház késő reneszánsz és barokk síremlékei. (16–17. század). Művészettörténeti Értesítő LI. 2002, 85–106.

Ludiková 2009 – *Zuzana Ludiková*: Sochárstvo. In: *Rusina* 2009, 271–283.

Mátyás király öröksége... 2008 – *Mátyás király öröksége*. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). Szerk. Mikó Árpád – Verő Mária. I–II. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2008.

Mikó 2000 – *Mikó Árpád*: Imago historiae. In: *Történelemkép*. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2000, 34–47.

Mikó 2005 – *Mikó Árpád*: Késő reneszánsz és kora barokk síremlékek a Magyar Királyság területén (1540–1690). In: *Idővel paloták...* Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest 2005, 625–660.

Mikó 2009 – *Mikó Árpád*: A reneszánsz Magyarországon. Budapest 2009.

Nemes 2011 – *Nemes Gábor*: Verancsics Antal győri hagyatéka. In: *In labore fructus*. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Szerk. Nemes Gábor – Vajk Ádám. Győr 2011, 325–335.

Pelc 1997 – *Milan Pelc*: Život i djela šibenskog bakroresca Martina Rote Kolunića. Zagreb 1997.
Renesancia 2009 – *Renesancia*. Dejiny Slovenského výtvarného umenia. Szerk. Zuzana Ludiková. Slovenská národná galéria v Bratislave, Bratislava 2009.
Ritoókné 2012 – *Ritoókné Szalay Ágnes*: Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. (Humanizmus és reformáció, 33.) Budapest 2012.
RMK III –
Rusina 2009 – *Renesancia*. (Dejiny Slovenského výtvarného umenia [3.]) Szerk. Ivan Rusina. Bratislava 2009.

Siklóssy 1908 – *Siklóssy László*: Verancsics Antal mint műpártoló. Budapesti Szemle 174. sz. 1918, 394–419.
Sugár 1984 – *Sugár István*: Az egri püspökök története. Budapest 1984.
Tardy 1983 – *Tardy Lajos*: Régi magyar követjárások Keleten. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, 11.) Budapest 1983.²
VAÖM – Verancsics Antal összes munkái. I–XII. Közli Szalay László – Wenzel Gusztáv. (MHHS) Pest/Budapest 1857–1875.
Zelić 2011 – *Danko Zelić*: Faust Vrančić i dioba predmeta iz ostavštine Antuna Vrančića u Šibeniku 1576. i 1579. godine. Radovi Instituta za povijest umjetnosti XXXV. 2011, 103–114.

PORTRAIT AND SELF-PORTRAIT ANTAL VERANCICS (1504–1573) AND THE ARTS

Antal Verancsics (1504–1573) was born in Sebenico (Šibenik) to a noble family and he got to Hungary through family relations: his uncle János Statileo (Statilić) was bishop of Gyulafehérvár. His political career started in the court of King John I (Szapolyai). In 1541 he followed the widow of the king, Izabella Jagiello to Transylvania and only changed over to the other king of Hungary, Ferdinand I's court in 1549 where he filled high administrative positions. As a Habsburg envoy, he sojourned in the Ottoman Empire on two occasions and in 1568 he concluded the Treaty of Adrianople (Hadrianopolis, Edirne). On the zenith of his ecclesiastic career he became archbishop of Esztergom (1569) and eventually cardinal (1573). He went into historiography, too: he wrote some works and a considerable number of sources he collected survive. In his youth he wrote poems in Latin and Italian and was on good terms with painters and sculptors. Martino Rota, also born in Sebenico, was invited to Hungary by him. Several data confirm that he had a keen interest in portraits (he wrote an epigram on Dürer's Melanchthon portrait); he ordered portraits of himself from Melchior Lorck, Martino Rota and Antonio Abondio. He organized that a Crakow painter should paint the portrait of John Sigismund elected King of Hungary, and his correspondence with his siblings about having a portrait of his father painted is known. Back from his first mission in Turkey, in 1558 he wrote an epigram on an enigmatic woodcut composition of a multitude of elements tailored to Sultan Suleyman I, and dedicated the emblem to Maximilian, crowned king of Bohemia and heir apparent to the Hungarian throne. This composition is included in the second edition of Johannes Sambucus' *Emblemata*. Some tomes of his library featured – in line with the fashion of the age – *supralibros*, and as bishop of Eger, he had an ornate parchment codex, a *Praefationale* made (1563).

The rather mediocre quality initials of the manuscript echo the humanist cult of letters which produced the most beautiful achievements of artistic calligraphy in the middle of the century. In one initial Verancsics himself appears, his tiny figure kneeling before Christ's cross (fol. 42r). Verancsics was interested in the material relics of antiquity, too: in Transylvania he collected stone carvings, coins and Roman inscriptions. As bishop of Eger he perpetuated the restoration of the castle in a monumental inscription. Also attracted to sepulchral monuments, he had the tomb of one of his predecessors in the diocese damaged in the siege of 1552 restored. He wished to have his funerary monument in the St Nicholas church in Nagyszombat, one like his predecessor in the episcopacy of Esztergom Miklós Oláh had, with a portrait statue. It was eventually not made. Finally, an overview of the sources that can provide clues as to the artistic interests of Antal Verancsics reveals that most of the sources are in the – unpublished – collection of letter and the book of poems he compiled. His intellectual self-portrait also includes his attraction to the arts.

MIKÓ Árpád, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet / Research Centre for the Humanities Hungarian Academy of Sciences, Institute of Art History, H-1078 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., miko.arpad@btk.mta.hu; miko.arpad@gmail.com

Kulcsszavak: Albrecht Dürer, Philipp Melanchthon, Verancsics Antal, humanista költészet, arckép, Martino Rota, Melchior Lorck, Antonio Abondio, embléma, síremlék / *Keywords*: Albrecht Dürer, Philipp Melanchthon, Antal Verancsics (Antun Vrančić, Antonius Wrancius), latin humanist poetry, portret, Martino Rota (Kolunić), Melchior Lorck, Antonio Abondio, emblem, funerary monument